

HZ. PEYGAMBER'İN ŞEHİT AİLELERİYLE MÜNASEBETLERİ

İsmail ALTUN (*)

Özet: Her milletin, uğruna fedakârlık ettiği kutsalları vardır. Müslüman milletin de, tarih boyunca uğruna fedakârlık ettiği hatta canını verdiği, İslâmî literatürde mukaddesât adı verilen kutsalları var olagelmıştır ve olacaktır. Bu uğurda canlarını feda edenlere şehit, şehitlerin geride bıraktıkları birinci derecede yakınlarına ise şehit ailesi denilmiştir.

Bu çalışmada Hz. Peygamber'in, şehit ailelerine, yani babası şehit olan yetim çocuklara ve şehitlerin birinci derecedeki diğer yakınlarına muamelesi ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Şehit, Şehit Aileleri, Himâye, Sorumluluk, İslâm.

The Relations of the Prophet Mohammad With the Families of the Martyrs

Abstract: Each nation has values for which it sacrifices itself. The muslim states, throughout the history, have had values called the sacred, mukaddesat in Islamic terms, for which it has sacrificed itself and even died. For this value, those who have sacrificed themselves are called the martyrs and the first degree relatives that these martyrs leave behind are the family of the martyrs.

In this paper, we deal with the attitude of the prophet Mohammad toward the orphan children, and the other first degree relatives of the martyrs.

Key Words: The Prophet, Martyr, Families of the Martyrs, Protection, Responsibility, Islam

---

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü.
(e-posta: i.altun24@hotmail.com)

Giriş

İslâm öncesi Arap toplumunda sosyal problemlerden biri de yetimlere uygulanan muamelelerdi. Câhiliyye döneminde savaşlar, boşama kolaylığı ve vefat gibi nedenlerle dul ve yetimlerin sayısı oldukça fazla olup onların haklarına çoğunlukla riayet edilmez ve onlara mirastan pay da verilmezdi (Hâzin, t.y.: II, 15; Yazır, 1979: II, 1294; Sarıcık, 2002: 160-2; Sarıçam, 2005: 348). Bu sebeple, Kur'an'da ve hadislerde yetimlere uygulanan bu kötü muameleler yerilmiş ve yetim hakları korunarak himâye altına alınmıştır (Duhâ-93, 9; Nisâ-4, 2; En'âm-6, 152; Bakara-2, 220; Buhârî, t.y.: Vasâyâ, 23, Edeb, 24; Tirmizî, 1981: Birr, 14; İbn-i Mâce, 1981: Edeb, 6).

Peygamber olmadan önceki döneminde bile Hz. Muhammed, kimsesizlerin yanında yer almış, insanî yardım misyonu üstlenen sivil toplum örgütlerine katılmıştır (İbn Sa'd, 1985: I, 128-9. Ayrıca bkz. Altun, 2009: 34-35). Hayatı incelendiğinde, onun, farklı statü ve mevkilere sahip bütün insanların peygamberi olduğu; ekonomik, sosyal ve hukuk alanlarına dair koyduğu ilkeler ve aldığı tedbirlerle sadece yetimleri değil, toplumun her kesimini kucaklamayı ve korumayı amaçladığı görülecektir. Onun, üzerine titiz bir şekilde eğildiği, koruyup gözettiği toplum kesimlerinden biri de şehit aileleridir. Hz. Peygamber, şehit aile ve çocuklarına özel ilgi göstermiş, psikolojik destek sağlamış, elinden gelen maddî ve manevî yardımı esirgememiştir. Duruma göre, bazen muhtaç olanları doğrudan himâyesi altına almış, bazen onların kederlerine göz yaşlarıyla ortak olmuş, bazen de şehitlerin ahiretteki yüksek payelerini hatırlatarak geride kalan yakınlarının yanık yüreklerine su serpmiştir. Kısacası, şehit ailelerinin toplum içindeki durumlarını iyi bir düzeye getirmek, onlarla ilgilenmek ve onların haklarıyla ilgili düzenlemelerde bulunmak, Hz. Peygamber'in başlıca sosyal faaliyetleri arasında yer almıştır.

Biz bu çalışmada Hz. Peygamber'in şehit ailelerine yaklaşım tarzını ortaya koymayı amaçladık. Hz. Peygamber'in, şehitlerle ya da genel anlamda bütün yetimlerle münasebetlerini konumuzun dışında tuttuk. Konuyu sadece şehit aileleriyle münasebetlerine münhasır kıldık¹. Onun bu husustaki uygulamalarının, genelde bütün insanlara, özeldense müslüman toplumlara yararlı olacağı düşüncesiyle böyle bir çalışmaya karar verdik.

Sağlam temellere oturmuş bir toplum tesisinde her bir sosyal kesimin belli oranda rolünün olduğu aşîkârdır. Dolayısıyla hiçbir sosyal kesim göz ardı edilmemeli, kendi haline bırakılmamalıdır. Toplumlara yön veren liderler, tarihî şahsiyetlerin

---

¹ Zira konumuzla alakalı bilimsel anlamda yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Ancak şehitler ve yetimlerle alakalı yapılmış müstakil çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların birkaçı için bkz. en-Neşşar, Ali Sami, (1969). *Asr-ı Saadetteki İslam Şehitleri*, Çev. Erol Ayyıldız, A. Baki Turan, İstanbul: Bahar Yay.; Topçu, Nurettin, (1959). *Şehit*, İstanbul; Yüce, Abdülhakim (2004), *Şehitlik ve Şehitlerin Hayatı*, İstanbul: Işık Yay. ; Bahrülulum, İzzeddin, (1985). *el-Yetim fi'l-Kur'an ve's-Sünne*, Beyrut: Dârü'z-Zehra; Eski, Nurullah (2007). *Hak ve Sorumlulukları Bakımından İslam Hukukunda Yetimler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

uygulamalarından da dersler çıkararak toplumun her kesimine değer vermeli ve onlara sahip çıkmalıdırlar. Toplum içinde kendilerine sahip çıkılması, korunup gözetilmesi gereken en önemli kesimlerden biri de şüphesiz ki şehit aileleridir.

Hz. Peygamber'in hayatında, onun şehit ailelerine yaklaşım tarzı ile ilgili pek çok örnek uygulama bulmak mümkündür. Şimdi onun, bu konudaki bir kısım uygulamalarını gözden geçirelim.

İslâm'ın İlk Şehitleri, İlk Şehit Çocuğu ve Hz. Peygamber

Hz. Peygamber'in özel ilgi gösterdiği ilk şehit ailesi, Mekke'deki Yâsir ailesidir. İslâm'da ilk şehit erkek sahabî, Yâsir b. Âmir, ilk şehit kadın sahabî, onun eşi Sümeyye, ilk şehit çocuğu ise oğulları Ammâr'dır.

Yâsir b. Âmir, kaybolan kardeşini aramak için Yemen'den Mekke'ye gelmiş ve oraya yerleşmiştir. Daha sonra Ebû Huzeyfe b. el-Muğîre el-Mahzûmî'nin cariyesi Sümeyye ile evlenerek ondan Hureys, Ammar ve Abdullah adında üç oğlu dünyaya gelmiştir. Büyük oğlu Hureys, cahiliye döneminde öldürülmüştür. Yâsir, diğer aile fertleriyle birlikte müslüman olmuş ancak dinlerinden döndürülmek için, Mahzum oğulları tarafından toplu olarak en şiddetli işkencelere tâbi tutulmuşlardır (İbn Hişâm, 1987: I, 346; İbn Sa'd, 1985: III, 246-47, IV,136, VIII, 264; Belâzürî, 1996: I, 178). Mahzum oğullarının, Mekke'de, Ammâr, Yâsir, ve Sümeyye'yi öğlenin en sıcak saatinde kızgın kumluklara götürüp işkence yaptıkları nakledilmektedir (İbn Hişâm, 1987: I, 342). Bir gün Hz. Peygamber, işkence yapılan yerde bu aileye rastlamış ve onların dirençlerini artıracak, sabır ve tahammül gücü verecek, çektikleri ezâ ve cefâlara karşı teselli ve teskîne vesile olacak şu müjdeyi vermiştir: "Sabredin ey Yâsir âilesi! Sizi cennetle müjdelerim". Yine bir işkence sırasında Hz. Peygamber'i gören Yâsir: "Yâ Rasûlallah! Vakit hep böyle mi geçecek?" diye sormuş, Hz. Peygamber de onların direnmelerini istemiş ve: "Allahım Yâsir ailesini mağfîret eyle!" diye duâ etmiştir (İbn Sa'd, 1985: III, 249, IV, 137; Belâzürî, 1996: I, 182; Halebî, 1980: I, 483). Müşriklerin Allah ve Rasûlü aleyhine söyletmek istediklerini söylemeyen Yâsir, sonunda yapılan işkencelere dayanamamış ve ruhunu teslim etmiştir (Belâzürî, 1996: I, 182; Halebî, 1980: I, 483). Böylece İslâm'da ilk erkek şehit, Yâsir olmuştur (Zemahşerî, 1998: III, 475). İşkence edilenler arasında Yâsir'in diğer oğlu Abdullah da vardı. O da atılan bir ok ile yere düşmüş (Belâzürî, 1996: I, 182) ve şehit edilmiştir.

Sümeyye ise, dinî kimliğini açıklamaktan çekinmeyen müslümanlardan biri olup, çok zayıf ve yaşlı olmasına rağmen dininden döndürülmek için yapılan en ağır işkencelere katlanır, müşriklerin yapturmak istediklerini yapmaz, söyletmek istediklerini söylemezdi. (İbn Sa'd, 1985:VIII, 264; Halebi, 1980: I, 483). Kocası Yâsir, işkenceler altında can verdikten sonra Sümeyye, işkence için Mahzum oğullarından Ebû Cehil'e teslim edilmişti. Ebû Cehil, mızrağını yanına alıp, müslümanlara işkence yapılan yere uğrar, onlara ve özellikle de Sümeyye'ye söver sayar ve: "Sen güzelliğine aşık olduğun için Muhammed'e iman ettin" diye hakaret ederdi. (Halebi, 1980: I, 483). Sümeyye ise, ona ağır karşılık verirdi. Nihayet Ebû Cehil, mızrağını Sümeyye'nin karnına sapladı ve onu şehit etti. İslâm'da ilk kadın şehit de Sümeyye oldu (İbn Sa'd, 1985: VIII, 264;

Belâzürî, 1996: I, 180; Halebi, 1980: I, 483)². Yâsir ile Sümeyye böylece İslâm'ın ilk şehitleri olarak tarihe geçtiler.

İslâm'da ilk şehit çocuğu olan Ammâr da, dininden döndürülmek için en ağır işkencelere uğratılan müslümanlardandı. O, Mekke'de yabancı bir adamdı. Annesi bir cariyeye, babası ise Kureyşli değil, Yemenli idi. Bunun içindir ki, onun bu şehirde malı ve mülkü olmadığı gibi, iktidar ve nüfuzu da yoktu. Dolayısıyla müşriklerin zulüm ve işkencelerinden kurtulamıyordu. Kendisine demir gömlek giydirilir, yakıcı güneş altında tutulur, yapılan işkencenin ağırlığından ne söylediğini bilmez hale getirilirdi. Bazen sırtı ateşle yakılarak bazen de boğarcasına suya batırılarak işkenceye tabi tutulurdu (İbn Sa'd, 1985: III, 248-249; Belâzürî, 1996: I, 179). Bir gün, Hz. Peygamber'e gelerek artık yapılan zulümlere tahammüllerinin kalmadığını bildirdi. Hz. Peygamber, Ammâr'a yine sabır tavsiyesinde bulundu ve: "Allâhım! Ammar ailesinden hiç birine ateş ile azap etme" diye duâ etti (Halebi, 1980: I, 483).

Ammâr, kendine yapılan zulüm ve işkencelere direnmeye devam etti. Yine bir gün Kureyş müşrikleri Ammâr'ı yakalayarak su kuyusuna batırdılar. Putlarının lehinde ve Hz. Peygamber'in aleyhinde konuşmadıkça kendisini bırakmayacaklarını söylediler. Ammâr, ölümden kurtulmak için, putları lehinde birkaç söz söylemek zorunda kaldı. Müşrikler, söyledikleri sözlerden memnun olarak onu serbest bıraktılar. Ammâr, müşriklerin elinden kurtulur kurtulmaz, ağlayarak Hz. Peygamber'in huzuruna vardı. Hz. Peygamber, Ammâr'ın göz yaşlarını eli ile sildi ve başından geçenleri kendisine anlatmasını istedi. Ammâr, olup bitenleri anlattı. Hz. Peygamber ona: "Kalbini nasıl bulmuştun?" diye sordu. O: "İman ile dopdolu" deyince Hz. Peygamber, bu durumda ona bir vebal olmadığını, hatta yine işkenceye uğrarsa aynı sözleri tekrarlayabileceğini söyledi (İbn Sa'd, 1985: III, 249; Belâzürî, 1996: I, 181; Zemahşerî, 1998: II, 476; İbnü'l-Esîr, 1965: II, 67; Konrapa, 1968: 110). Şu âyet-i kerimenin, bu olay üzerine indiği nakledilmektedir: "Kalbi imanla mutmain olduğu halde inkâra zorlanan müstesna, inandıktan sonra Allah'ı inkâr edip gönlünü kafirliğe açanlara Allah'ın gazabı vardır. Büyük azap da onlar içindir" (Nahl-16, 106; İbn Sa'd, 1985: III, 250; Belâzürî, 1996: I, 180).

İslâm'ın ilk şehitleri olarak tarihe geçen Yâsir ailesi, kıyamete kadar gelecek mü'minlere bu davranışlarıyla örneklik etmiş oluyorlardı.

Hz. Peygamber'in, ilk şehit ailesine ve ilk şehit çocuğuna dua edip mağfîret dilemesi, onları cennetle müjdeleyerek teselli etmesi ve şehit çocuğunun göz yaşlarını silerek ona sıcak ilgi göstermesi onun, şehitlere ve şehit yakınlarına verdiği değeri ve önemi göstermektedir.

---

² Sümeyye'nin, Türk asıllı ilk sahâbiye ve İslâm'ın ilk kadın şehidi olduğuna dair görüş ve değerlendirmeler için bkz. (Kitapçı, 1993: 56). Bir kaç defa evlenen Sümeyye, son olarak Yâsir ile yuva kurmuştur (İbn Sa'd, 1985: VIII, 264-65). Sümeyye'nin, Yâsir'den sonra el-Ezrak isminde birisiyle evlendiğine ve bundan da Seleme isminde bir çocuğu olduğuna dair rivayetler de vardır (İbn Sa'd, 1985: III, 247; Belâzürî, 1996: I, 178).

Muhacirlerden İlk Şehit ve Yakınları

Kişinin mutluluğu, sevdiklerinin mutluluğuyla doğru orantılıdır. Sevilen ne kadar mutlu olursa seven de o ölçüde mutlu olacaktır. Onun için Hz. Peygamber'in şehitler hakkındaki müjdeli haberleri şehit ailelerini teselli etmekteydi. Onun teselli ettiği ailelerden biri, Mekke'den Medine'ye hicret eden sahabîlerden Bedir Gazvesi'nde şehit edilen Mihca' b. Salih'in ailesiydi.

Mihca', daha savaş başlamadan Bedir'de şehit edilmişti. Savaşlarda Arapların bir adeti vardı. İki ordu savaşa başlamadan önce, her iki taraftan teke tek çarpışacak kimseler savaş meydanına çıkar, karşılıklı çarpışarlardı. Fakat, Bedir muharebesinde bu harb usûlüne muhalefet edildi. Müşrikleri heyecana getirmek için ortaya atılan Âmir b. Hadremî'nin, İslâm ordusuna attığı bir ok, muhâcir müslümanlardan Hz. Ömer'in azadlı kölesi Mihca'a isabet etti ve orada İslâm Ordusu ilk şehidini verdi. Cihad meydanında öldürülen ilk şehit sahabî, muhacirlerden Mihca' oldu (Vâkîdî, 1984: I, 146-47; İbn Hişâm, 1987: II, 269; Konrapa, 1968: 196). Mihca' da, Yâsir gibi Yemenli idi (Vâkîdî, 1984, I, 156; İbnü'l-Esîr, t.y.: IV, 424) ve kölelikten şehitlik mertebesine yükselmişti. O şehit edildiğinde ana-babası ve eşi çok üzülmüşlerdi (Yazır, 1979: V, 3765). Hz. Peygamber, Mihca' hakkında, onun yakınlarının yanık yüreklerine su serpecek olan: "Seyyidü's-Şühedâ (Şehidlerin Efendisi)" ifadesini kullanmış ve bu şehidi tebci etmişti (Yazır, 1979: V, 3765; Suruç, 2006: 28).

Mihca', En'âm sûresinin 52. ayeti ile de himâye edilen sahâbilerdendir. Kureyş reisleri, sahabenin fakirleriyle aynı mecliste bulunmaya tenezzül etmedikleri için Ammâr, Mihca', Suheyb, Habbâb ve Selmân gibi fakir müslümanları huzurundan kovmasını Hz. Peygamber'e teklif etmişler, bunun üzerine şu mealdeki âyeti kerime nazil olmuştur. "O zatları yanından kovma ki, sabah ve akşam Rablerine onun rızasını dileyerek dua ederler. Senin aleyhine onların hesabından bir şey yoktur, ve senin hesabından da onların üzerine birşey yoktur ki, onları kovup da zalimlerden olasın" (En'âm-6, 52; İbnü'l-Esîr, t.y.: IV, 424; Köksal, 1989: IX, 132). Ayrıca Ankebût suresinin, Mihca' hakkında indiği söylenmiştir (Yazır, 1979: V, 3765).

Ensardan İlk Şehit ve Şehit Ailesine Verilen Müjde

Medineli Müslümanlardan şehit olan ilk sahabi, Hârise b. Sürâka'dır. Hz. Peygamber'in, kendisini müjdelediği, teselli ettiği ve göz yaşını dindirdiği şehit annelerinden biri de Hârise'nin annesi Rubeyyi' bint Nadr'dır.

Hârise, hicretten hemen sonra annesiyle birlikte Müslüman olmuştur. Bir gün, şehitlik mertebesine ulaşması için Hz. Peygamber'den dua istemiş, Hz. Peygamber de onun bu isteğini yerine getirmiştir (İbnü'l-Esîr, t.y.: I, 356).

Hazreç Kabilesi'nin Neccaroğulları koluna mensup olan Hârise, küçük yaşta Bedir muharebesine katılmış, savaş alanının gerisinde havuzdan su içerken düşman askerlerinden Hibbân b. Arika tarafından atılan bir okla şehit edilmiştir³. Medineli

³ Hârise'nin Bedir'de değil, Uhud Gazvesi'nde şehit edildiğine dair rivayet kabul edilmemektedir (İbnü'l-Esîr, t.y.: I, 356; İbn Hacer, 1328: I, 297). Rubeyyi' bint Nadr'ı,

müslümanlardan ilk şehit olan sahâbînin, Hârîse olduğu kaydedilmektedir. (Vâkıdî, 1984, I, 65; İbn Hişâm, 1987: II, 269; İbn Sa'd, 1985: II,17; İbnü'l-Esîr, t.y.: I, 356).

Hârîse'nin şehit olduğu haberi Medine'de annesi Rubeyyi' bint Nadr'e ulaştınca o, oğlunun durumunu sormak üzere Hz. Peygamber'e gelerek: "Şayet oğlum cennette ise sabreder, sevabını beklerim; değilse onun için var gücümle ağlarım" demiş, Hz. Peygamber de Hârîse'nin Firdevs cennetinde olduğunu haber vermiş, (Buhârî, 1981: Cihâd, 14. Benzer ifadelerle ayrıca bkz. Vâkıdî, I, 65, 94; İbn Sa'd, 1985: III, 511; Ahmed b. Hanbel, 1993: III, 272; İbn Hacer, 1328: IV, 301) böylece şehit annesini ve şehidin kız kardeşini müjdelemiştir. Bunun üzerine Ümmü Hârîse, artık oğlu için asla ağlamayacağını ifade etmiştir (Vâkıdî, I, 65, 94).

Üzüntüsünü Hz. Peygamber'e Şikâyet Eden Şehit Annesi

İnsan, yapısı gereği aciz bir varlıktır. Her istediğini ele geçiremez, her şeye güç yetiremez. Üzüntülü anlarında sıkıntılarını paylaşacak ve kendisine yardımcı olacak birilerini arar ve bunları da güvendiği, değer verdiği ve büyük gördüğü insanlardan seçer. Şehit aileleri de dahil, asr-ı saâdetde yaşayan mahzun gönüller, bunun için hep Hz. Peygamber'e başvurmuş ve üzüntülerini ona şikâyet etmişlerdir. Bazı kaynaklarda nakledilen şu hâdise bunun örneklerindedir.

Afrâ bint Ubeyd isminde bir hanım sahâbî vardı. Afrâ'nın, Muaz, Muavviz ve Avf isminde üç oğlu olmuştu ve üçü de Bedir Gazvesi'ne katılmışlardı (Vâkıdî, I, 24, 162; İbn Sad, 1985; VIII, 443). Muaz ve Muavviz Bedir'de şehit edilmişlerdi⁴. Onların şehitlik mertebesine ulaştığını haber alan Afrâ, bir yandan seviniyor, diğer yandan oğlu Avf'ın şehit olmayışına üzülmüyordu. Hz. Peygamber'e gelerek diğer çocuklarının şehit olduğunu, Avf'ın ise aynı mertebeye ulaşamadığını, dolayısıyla onun hayırlı bir çocuk olup olmadığı hususunda endişe ettiğini ifade ederek üzüntüsünü bildirdi. Hz. Peygamber, ona: "Hayır, Avf da onlardan geride değildir" cevabını vererek kendisini teselli etti (İbnü'l-Esîr, t.y.: V, 507). Şehit annesi olan bu hanım sahâbînin çocuklarına, sahabe, annelerinin ismine atfen "Afrâ'nın oğulları" lakabını koymuşlardı (İbnü'l-Esîr, t.y.: IV, 379, V, 507,). Halbuki Arap geleneğine göre çocuklar annelerine değil, babalarına nispet edilirdi.

Buhârî Rubeyyi' bint Berâ şeklinde kaydederse de bunun bir zühul eseri olabileceği ifade edilmektedir (Buhârî, Cihâd, 14; İbn Hacer, 2001: 224).

⁴ Bedir'de şehit edilenlerin Avf ve Muavviz olduğuna, Muâz'ın ise Hz. Ali devrinde vefat ettiğine dair bir rivayet de vardır (İbnü'l-Esîr, t.y.: IV, 379). İbn Sa'd da Bedir'de şehit edilenlerin, Avf ve Muavviz olduğunu kaydeder (İbn Sad, 1985: II,18). İbn Habib ise Afrâ'nın üç oğlunun Bedir'de şehit edildiklerini, bunların Muâz, Muavviz ve Âkil isimlerini taşıdıklarını nakletmektedir (İbn Habîb, t.y.: 399-400).

H. Peygamber'in Cahiliye Zihniyetinin ve Kültürünün Miras Hükümlerini Ortadan Kaldırması ve Şehit Ailesine Mirastan Pay Vermesi

Cahiliye döneminde kadınlara, kızlara, eli silah tutamayacak erkek çocuklara ve savaşamaz durumdaki yaşlılara miras verilmezdi. Biri vefat edince sadece erginlik çağına gelmiş erkekler miras alabilirdi (Hâzin, t.y.: II, 15; Yazır, 1979: II, 1294; Sarıcık, 2002: 160-2). İslâm, bu cahilî uygulamaya son verdi.

Hicretin üçüncü yılındaki Uhud Gazvesi'nde şehit olan yetmiş sahabelden biri de Hazreç kabilesinden Evs b. Sâbit idi (İbn Hişâm, 1987: III, 88). Evs'in, geride bıraktığı Ümmü Kehha isminde bir hanımı, üç tane de kız çocuğu vardı⁵.

Evs'in amca oğulları ve vasîsi olan Süveyd ve Arface ismindeki iki şahıs, cahiliyye hukukuna göre mirasın tamamını aldılar, Evs'in hanımına ve çocuklarına bir şey bırakmadılar. Ümmü Kehha, üç yetim kız çocuğuna bakmakla yükümlü idi. Fakat kocasının bıraktığı mirastan mahrum edilmişti. Durumu Hz. Peygamber'e arz etti. O ana kadar İslâm, bu hususta bir hüküm ortaya koymamıştı. Cahiliyye hukukuna göre ise miras, düşmanla göğüs göğüse çarpışan yetişkin erkeklerin kanunî hakkı olduğundan, yapılacak bir şey yoktu. Dolayısıyla Hz. Peygamber, Ümmü Kehha'nın bu durumuna bir çözüm bulamamanın üzüntüsünü yaşıyordu. Derken vahiy geldi ve ana babanın ve yakınların bıraktıkları mallardan hem erkeklere hem de kadınlara pay verilmesi gerektiğini hükme bağladı (Nisâ-4, 7). Bu, büyük bir inkılaptı. Çünkü o güne kadar kızlara, kadınlara ve küçük erkek çocuklara mirastan pay ayrılmazdı. Artık cahiliyye zihniyeti ve onun miras hükümleri kökünden kaldırılmış, küçük olsun, büyük olsun bütün erkek ve kadınlar, vefat edene yakınlığına göre mirastan pay alabilir duruma gelmişlerdi (Hâzin, t.y.: II, 15; Yazır, 1979: II, 1294-5; Sarıcık, 2002: 161).

Darda kalmış şehit ailesinin, Hz. Peygamber'e müracaat etmesi, Hz. Peygamber'in, onlar adına mahzun olması ve Allah Taâlâ'nın sıkıntıya düşen bu aile hakkında vahiy indirmesi, İslâm'ın, çaresiz, yetim ve düşkünleri ne derece koruduğunu göstermesi bakımından son derece anlamlıdır.

H. Peygamber'in Şehit Ailelerine Bağışta Bulunması, Onlara Özel İlgi Göstermesi ve Onların Maddî İhtiyaçlarını Karşılama

H. Peygamber, şehit ailelerine özel ilgi gösterir, onların ekonomik durumlarını araştırır, kimilerinin maddî ihtiyaçlarını karşılama hususunda kendilerine yardımcı olur, kimilerine bağışta bulunur, kimilerine de ganimetten pay ayırırdı. Ayrıca insanları kimsesizlerin imdadına koşmaya teşvik ederdi.

Onun şehit ailelerine karşı tutumunun en güzel örneklerinden birini, ünlü sahâbî Câbir b. Abdullah'a olan davranışlarında bulmak mümkündür.

Abdullah b. Amr b. Harâm, Ensar'dan Benî Seleme kabilesinin ileri gelenlerindedir. Bedir Savaşı'na katılmıştır. Uhud Savaşı başlamadan önce oğlu

⁵ İbn Kesîr, Evs'in hanımının ismini Ümmü Kücce olarak verir ve geriye iki kız çocuğu bıraktığını kaydeder (İbn Kesîr, 1985: II, 161). Yazır da ise hanımının ismi Ümmü Kâhle diye geçer (Yazır, 1979: 1294).

Câbir'i yanına çağırılmış ve busavaşın ilk şehitlerinden biri olacağını ümit ettiğini söyleyerek geride bırakacağı kızlarına bakmasını ve borçlarını ödemesini vasiyet etmiştir (İbnü'l-Esîr, t.y.: III, 232). Savaşın başlamasından hemen sonra şehit edilmiş ve Uhud şehitlerinin ilki olmuştur. (İbn Sa'd, 1985: III, 562; İbnü'l-Esîr, t.y.: III, 232; Köksal, 1989: IX, 122; Suruç, 2006: 112)⁶.

Babası şehit olduğunda Câbir on sekiz yaşlarındaydı. Babası Abdullah geride altı yetim kız çocuğunu ve bir hayli de borç bırakmıştı. Alacaklılar, Yahudilerdi. Abdullah'ın, iki hurma bahçesi vardı. Fakat, bunların mahsulü borçlarını karşılayacak miktarda değildi. Hurma mevsimi girince, Yahudiler alacaklarını ısrarla istemeye ve Câbir'i sıkıştırmaya başladılar. Câbir, onlara hurma bahçesinin bütün mahsulünü vermeyi teklif ettiği halde kabul etmediler. Bunun üzerine Câbir, Hz. Peygamber'in huzuruna vararak, kendisine yardımcı olmasını istedi. Hurma bahçesinden başka gelirleri olmadığını ve o yılki ürünün de borcunu karşılamaya yetmeyeceğini Hz. Peygamber'e bildirdi. Hz. Peygamber de, Abdullah'ın borcuna karşılık hurma bahçesinin bütün mahsulünü almalarını ve borcunu silmelerini alacaklılara teklif ettiyse de, yanaşmadılar. Alacaklılar, Hz. Peygamber'in, borcun bir kısmını bu yıl, kalanını da gelecek yıl almalarına dair teklifini de kabul etmediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, toplanan hurmaları birkaç öbek halinde yığdırdı. Hurma öbeklerinden en büyüğünün çevresini üç kere dolaşıp duâ ettikten sonra, ölçeği eline aldı ve herkese alacağı nispetinde hurma vermeye başladı. Hz. Peygamber'in bir

mucizesi olarak Câbir'in bütün borçları ödendikten sonra hurmalarda da herhangi bir eksilme görülmedi (Buharî, 1981: Meğazî, 18, İstikrâz, 8,9, Vesâyâ, 36; Ahmed b. Hanbel, 1993: III, 373).

Hz. Peygamber'in, Câbir b. Abdullah ile aralarında geçen şu olay da oldukça ilginçtir. Kendisiyle birlikte Zâtürrikâ' Gazvesi'ne katılan Câbir'in, maddî sıkıntı içinde olduğunu öğrenen Hz. Peygamber, onun devesine müşteri oldu. Câbir, devesini Hz. Peygamber'e hediye etmek istediye de Hz. Peygamber bunu kabul etmedi ve onunla pazarlığa girişti. Uzun süren latifeli bir pazarlıktan sonra Câbir, devesini Hz. Peygamber'e sattı (İbn Hişam, 1987: III, 158; Ahmed b. Hanbel, 1993: III, 376).

Câbir, Medine'ye yaklaşınca Hz. Peygamber'e yeni güveği olduğunu söyledi. Câbir'in evlendiğini öğrenen Hz. Peygamber, Medine yakınlarındaki Sırar mevkiine varınca, orada bir deve boğazlattı ve Câbir için düğün yemeği verdi (İbn Hişam, 1987: III, 158; Ahmed b. Hanbel, 1993: III, 376). Câbir Medine'ye dönünce deveyi teslim

⁶ Yeteri kadar kefen ve kabir bulunmadığı için Abdullah'ın naaşı, eniştesi Amr b. Cemûh ile aynı kabre konulmuştur. Aradan kırk altı sene geçtikten sonra sel yatağına yakın olan kabirleri başka bir yere nakledilmek üzere açıldığı zaman, bu iki sahabînin cesetlerinin hiçbir değişikliğe uğramadan gömüldükleri gibi durduğu görülmüştür. Abdullah b. Amr'ın, yaralandığı zaman elini yüzündeki yarasının üzerine koyduğu ve öylece gömüldüğü, kabri açılıp eli yarasının üzerinden kaldırılmak ve yanına uzatılmak istenince yarasının kanamaya başladığı ve eli eski yerine konulunca kanamanın durduğu da rivayetler arasındadır (Vâkıdî, 1984: I, 267; Mâlik, 1981: Cihâd, 49; İbn Sa'd, 1985: III, 562-63; İbnü'l-Esîr, t.y.: III, 223; Köksal, 1989: X, 227).

etmek için götürdüğünde ise Hz. Peygamber ona borcunu ödedi ve deveyi de kendisine hediye etti (Buhârî, 1981: Büyû', 34). Câbir o sırada tanıdığı bir Yahudiye rastladı ve durumu ona anlattı. Yahudi: "Demek o senden deveyi satın aldı, parasını verdi, sonra da deveyi sana hediye etti ha!" diyerek hayretini gizleyemedi (Ahmed b. Hanbel, 1993: III, 376; Hamidullah, 1995: I, 512).

Diğer taraftan Hz. Peygamber, Uhud savaşından bir gün sonra Hamrâül'-Esed Gazvesi'ne giderken, sadece Uhud'a katılanların bu gazveye katılmasına müsaade ettiği halde, babası bir gün önce şehit olan Câbir b. Abdullah'a özel izin vermiştir. Vakıdî'nin bildirdiğine göre Câbir, Hz. Peygamber'e gelerek, kız kardeşlerine bakacak başka kimsesi bulunmadığı için babasıyla birlikte Uhud Gazvesi'ne katılmadığını bildirmiş ve Hamrâül'-Esed Gazvesi'ne katılması için kendisinden izin istemiştir. Hz. Peygamber de istisnâî olarak ona izin vermiş, onun dışında Uhud'a katılmayan hiç kimseye izin vermemiştir (Vâkıdî, 1984: I, 336; İbn Seyyidi'n-Nâs, 1974: II, 37).

Hz. Peygamber'in bağıшта bulunduğu ve kendileri için savaş ganimetlerinden pay ayırdığı daha başka şehit yakınları da vardır. Uhud Savaşı'nda şehit düşen Enes b. Fedâle'nin yetim kalan oğlu Muhammed ile Hz. Peygamber'in baldızı Hamne bint Cahş bunlardandır.

İbnü'l-Esîr'in naklettiğine göre Hz. Peygamber, Enes b. Fedâle'nin üç yaşlarındaki oğlu Muhammed'e, satılmamak ve hibe edilmemek kaydıyla bir hurmalık bağışlamıştır. (İbnü'l-Esîr, t.y.: I, 126).

Hz. Peygamber'in kendisi için ganimetten pay ayırdığı şehit ailelerinden biri Hamne bint Cahş idi. Hamne, Hz. Peygamber'in halası Ümeyme bint Abdülmuttalib'in kızı ve hicretin beşinci yılında Hz. Peygamber ile nikahlanan Zeyneb bint Cahş'ın kardeşiydi. İslâmiyet'in ilk yıllarında müslüman olmuştu. Büyük sahabîlerden Mus'ab bin Ümeyr ile evliydi. Kocası, dayısı ve kardeşi şehit olan bir hanımdı. Kocası Mus'ab, Uhud Gazvesi'nde şehit edilmişti. Ayrıca Hamne'nin kardeşi Abdullah bin Cahş ve dayısı Hz. Hamza da Uhud şehitleri arasında bulunuyorlardı.

İslâm ordusu Uhud'dan Medine'ye döndüğünde, hanım sahâbiler, savaşa katılan yakınlarından haber sormak üzere Hz. Peygamber'e başvurular. Hz. Peygamber, hepsine cevap verdikten sonra sıra Hamne'ye gelince ona kardeşi Abdullah'ın ve dayısı Hamza'nın şehit edildiklerini söyledi ve sabır tavsiyesinde bulunarak sevabını Allah'tan beklemesini istedi. Hamne, "Allah onları bağışlasın ve onlara rahmet etsin" diyerek metanet gösterdi. Ardından Hz. Peygamber, kocasının da şehit edildiğini söyleyince Hamne, birden değişti ve: "Vay başıma gelenlere!" diye feryat ederek ağlamaya başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, kadınlarda kocalarına karşı ayrı bir bağlılığın bulunduğunu söyledi (Vakıdî, 1984: I, 291; İbn Hişam, 1987: III, 62; İbn Sa'd, 1985: VIII, 241). Uhud Gazvesi'nde İslâm askerlerine su dağıtan ve yaralıları tedavi eden Hamne'ye Hz. Peygamber'in, Hayber'de yiyecek yardımında bulunduğu nakledilmektedir (İbn Hişam, 1987: III, 62; İbn Sa'd, 1985: VIII, 241).

Hamne, daha sonra cennetle müjdelenen on sahabîden Talha b. Ubeydullah ile evlenmiş ve ondan da Muhammed ve İmran isminde iki oğlu olmuştur (İbn Sa'd, 1985: VIII, 241; İbnü'l-Esîr, t.y.: IV, 428).

Bütün bu hâdiseler, Hz. Peygamber'in, şehitlerin geride bıraktıkları eş ve çocuklarına gösterdiği özel ilgi ve iltifatın tezahürleridir.

Hız. Peygamber, bir hadislerinde de: "Dul hanımların ve fakirlerin işlerine koşanlar, Allah yolunda cihat eden veya gündüz oruç tutan ve gece kıyama duran kimse gibi mükâfâta nail olurlar" (Buhârî, 1981: Edeb, 25) buyurarak insanları, şehitlerin geride bıraktıkları eşleri de dahil olmak üzere bütün dul kadınlara yardımcı olmaya teşvik etmiştir.

Şehit Ailelerinin Hz. Peygamber'e Bağlılıkları

Kur'ân-ı Kerim'de Peygamber'in, mü'minlere canlarından daha öncelikli olduğu bildirilmektedir (Ahzâb-33, 6). Hz. Peygamber'in döneminde yaşayan müslümanlar, bunun örneklerini vermiş, onu kendi nefislerine ve yakınlarına tercih etmişlerdir. Buna örnek olmak üzere şu hâdiseleri nakledelim.

Yaralanan İslâm askerlerini tedavi etmek için Uhud Gazvesi'ne katılan Medineli hanım sahâbîlerden biri de Amr b. Haram'ın kızı Hind idi. Hind, kocası Amr b. Cemûh, oğlu Hallâd ve kardeşi Abdullah'ın şehit edildiklerini öğrendiğinde büyük bir metanet göstererek Hz. Peygamber'in durumunu sormuş, onun sağ olduğu bildirilince hiçbir musibetin önemli sayılmayacağını söyleyerek hissiyatını dile getirmiştir (Vâkıdî, 1984: I, 265)⁷.

Hind, kocası, oğlu ve kardeşinin cesetlerini devesine alarak defnetmek üzere Medine'ye götürmek isteyince deve kendisine itaat etmiyor, dizlerini kırıp yere çöküyordu. Yönü Uhud'a doğru çevrildiğinde ise koşuyordu. Hind, devenin bu garip durumunu Hz. Peygamber'e arzettiğinde o: "Deve görevlidir; Amr sana bir şey söylemiş miydi?" diye sordu. Hind, topal olduğu için Bedir'e katılamayan Amr'ın, Uhud'a giderken, "Allahım! Beni aileme zillet içerisinde geri döndürme, bana şehitlik nasip et" şeklinde dua ettiğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şunları söyledi: "İşte deve bunun için yürümüyor. Ey Ensar! Sizden her kim Allah'a yemin etmişse yemininde sadık olsun. Amr b. Cemûh bu sadık kimselerdendir. Ey Hind! Şehit edilinceye kadar kardeşinin üzerine melekler gölge yaptılar ve nereye defnedileceğine bakıp durdular". Hz. Peygamber, şehitlerin defnedilmesinden sonra Hind'e kocası, oğlu ve kardeşinin cennette bir arada bulduklarını müjdeleyince Hind, kendisinin de onlarla birlikte olması için Hz. Peygamber'den dua etmesini istedi (Vâkıdî, 1984: I, 265-66; II, 685; Köksal, 1989: X, 209).

---

⁷ Hamidullah, Hind'in, oğlunun değil, babasının şehit olduğunu kaydeder (Hamidullah, 1995: I,236). Oysa Uhud'da şehit olan, Hind'in babası değil, oğludur (Vâkıdî, 1984: I, 265; İbn Hişâm, 1987: II, 89).

Aynı metaneti gösteren ve aynı tavrı sergileyen hanım sahâbîlerden biri de Uhud'da iki oğlunu şehit veren Sümeyra bint Kays'tır (Vâkıdî, 1984: I, 292).

Hiz. Peygamber'in, Şehit Yakınlarının Psikolojilerini Koruma Hususundaki Hassasiyeti

Toplumlara yön veren liderler, idaresi altındaki her bir bireyin can, mal, nesil, din ve akıl güvenliğini korumakla sorumludurlar. Başarılı yöneticiler, bu hususta yapılması gerekenleri yapar ve çeşitli güvenlik tedbirleri alırlar. Bu yönüyle Hiz. Peygamber'in, örnek uygulamaları vardır. Nakledeceğimiz şu olay, onun, idaresi altındaki bireylerin psikolojilerini ve dolayısıyla insanların akıl güvenliğini korumadaki duyarlılığını göstermesi bakımından câlib-i dikkattir.

Uhud şehidleri arasında Hiz. Peygamber'in amcası Hamza da vardı. Karnı yarılmış, ciğeri çıkarılmış, burnu ve kulakları kesilmiş, cesedi parça parça edilmişti. Zor tanınıyordu. Onu bu durumda gören Hiz. Peygamber, çok üzüldü, ağladı ve şöyle dedi: "Ey Hamza! Hiç kimse senin kadar musibete uğramamıştır ve uğramayacaktır. Beni bunun kadar öfkeliendiren bir şey olmamıştır" (İbn Hişâm, 1987: III, 58).

Üzüntüsünü bu ifadelerle dile getiren Hiz. Peygamber, diğer taraftan, Hamza'nın cesedini görmek isteyen kız kardeşi Safiyye'ye engel olmak istedi. Zira Safiyye, Hamza'nın parçalanmış cesedi karşısında psikolojik bunalım geçirip aklî dengesini kaybedebilirdi. Bunun için önlem alınmalı ve dolayısıyla bu konuda kendisine müsaade edilmemeliydi. Ancak Safiyye, kardeşinin ne durumda olduğunu öğrendiğini, onun bu musibete Allah yolunda uğradığını, dolayısıyla buna sabredip katlanacağını söyleyerek ısrar etti. Hiz. Peygamber, Safiyye'nin bu fevkalade sabrını ve metanetini görünce onun, kardeşi Hamza'yı görmesine izin verdi (İbn Hişâm, 1987: III, 60).

Safiyye, kardeşinin cesedini görünce, musibete karşı sabrın ifadesi olan: "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn" âyetini okudu, kardeşi için dua ederek Allah'tan rahmet ve mağrifet dileğinde bulundu (İbn Hişâm, 1987: III, 60). Hiz. Peygamber de, şehitlerin ölmeyip cennette yaşadıklarını belirttikten sonra o esnada nazil olan ve bu hakikati dile getiren Âli İmrân sûresinin 169-170. ayetlerini okudu ve şehidin yakınlarını müjdeledi (İbn Hişâm, 1987: III, 83-84).

Şehit Çocuklarını Evlendirmesi

Hiz. Peygamber, şehid çocuklarına sahip olur, onları himâyesine alır ve evlilik çağına gelenleri evlendirirdi. Bunlardan biri de genç yaşta şehit olan amcası Hamza'nın yetimi Ümâme ile Uhud şehitlerinden Ebû Seleme'nin yetimi Seleme idi.

Hamza'nın Havle bint Kays'tan Ümâme, Ensar'ın Evs koluna mensup Bintü'l-Mille'den Ya'la ve Âmir adlı üç oğlu olmuştur. Bir de Ümâme adında bir kızı vardır ki, bu kızın annesi Selmâ bint Umeys'tir. Selmâ'nın kız kardeşi Esmâ bint Umeys, Ca'fer b. Ebû Tâlib'in eşi idi. Dolayısıyla Hamza, Ca'fer'le bacanak oluyordu.

Hamza, hicret ederken eşi Selmâ'yı ve kızı Ümâme'yi Medine'ye getirememişti. Mekke'den ayrılırken onlarla vedalaşmış, hicretten sonra onları tekrar göremeden şehit olmuştu (Ağırman, 1999: I, 96). O şehit olduğunda Selmâ ve Ümâme henüz Mekke'de idi. Hiz. Peygamber Kazâ Umresi'nden sonra ashabıyla Mekke'den ayrılırken Hamza'nın kızı Ümâme: "Amca! Amca!" diyerek Hiz. Peygamber'in arkasına düşmüş, o

da Ümâme'yi alarak Medine'ye getirmiştir (Buhârî, 1981: Meğâzi, 43; Ebû Dâvûd, 1981: Talak, 35; İbn-i Kesîr, Sîre, 1976: III, 442-43). Selmâ, Hamza'nın şehadetinden sonra Şeddât b. el-Hâd Üsâme el-Leysî ile evlendiğinden (İbn Sa'd, 1985: VIII, 159-160; İbnü'l-Esîr, t.y.: V, 400) Ümâme, muhtemelen amcası Abbas'ın himâyesinde kalmıştır. Anne ve babasız kalması kendisine ağır gelmiş olacak ki Hz. Peygamber'i gördüğünde ağlamaya başlamış ve ona sığınmıştır. Medine'ye getirildiğinde çocuğun bakımını üstlenmek için Zeyd b. Hârîse, Ali ve Ca'fer b. Ebû Tâlib arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Zeyd ile Hamza'yı Hz. Peygamber kardeş ilan etmişti. Zeyd, manevî kardeşinin yetimini sahiplenmek isterken Ali ve Ca'fer ise amcalarının kızını evlerine götürmek istiyorlardı. Ancak Hz. Peygamber, Ca'fer'in hanımı Esmâ, Ümâme'nin teyzesi olduğu gerekçesiyle onun bakımını Ca'fer'e vermiştir (İbn Sa'd, 1985: VIII, 159-160; Buhârî, 1981: Sulh, 6, Megâzi 43; Ebû Dâvûd, 1981: Talak, 35). Daha sonraki yıllarda Hz. Ali, Hz. Peygamber'e amcasının güzel kızı Ümâme ile evlenmesini teklif etmişse de Hz. Peygamber, Ümâme'nin süt kardeşinin kızı olduğunu ve süt kardeş kızı ile evlenmenin haram kılındığını söylemiş (İbn Sa'd, 1985: III, 11-12, VIII, 159; Buhârî, 1981: Megâzi 43) ve onu Mahzûmoğullarından bir şehit oğlu olan Seleme b. Ebû Seleme ile evlendirmiştir (İbn Sa'd, 1985: VIII, 160; İbnü'l-Esîr, t.y.: V, 400). Böylece iki şehid çocuğu bir araya gelip yuva kurmuşlardır⁸.

Hz. Peygamber'in bu uygulamaları, yetimleri koruyup gözetmek isteyenlere önemli bir mesaj niteliğindedir. Bu tür erdemli örnekler günümüzde çok ihtiyaç vardır.

Şehit Çocuklarının Ticaretle uğraşmalarından Memnun Kalması ve Onların Mallarını Değerlendirmesi

Hz. Peygamber, şehit çocuklarının sadece maddî ve manevî ihtiyaçlarını karşılamakla yetinmemiş, onları yalnızca yardımla geçinen insanlar olarak yaşamaktan kurtarmak istemiştir. Ekonomik sıkıntı çekmemeleri için kendilerini ticarete teşvik etmiştir. Onların ticaretle meşgul olduklarını gördüğünde de, geçimlerini kendilerinin sağlamalarından duyduğu memnuniyeti ifade etmek için onlara dua etmiştir. Ayrıca yakınlarından miras kalan mallarını, en güzel şekilde değerlendirmeleri hususunda şehit ailelerine sahip çıkmış ve yardımcı olmuştur. Onun, Mûte Muharebesi'nde şehit edilen Câfer b. Ebû Tâlib'in oğlu ile Uhud savaşında şehit edilen Abdullah b. Cahş'ın annesine muamelesi, buna örnek olarak verilebilir.

⁸ Bu iki şehit, Hamza ve Ebû Seleme olup Her ikisi de, Uhud'da şehit edilmişlerdir. Ebû Seleme ve Ümmü Seleme çiftinin, Zeyneb, Seleme, Ömer ve Dürre adında dört çocukları olmuştur. Ebû Seleme'nin asıl adı Abdullah, Ümmü Seleme'nin asıl adı ise Hind'dir. Seleme adındaki oğulları dünyaya geldikten sonra, Abdullah'a Seleme'nin babası manasında 'Ebû Seleme' Hind'e de Seleme'nin annesi manasında 'Ümmü Seleme' künyesi verilmiştir. Ebû Seleme'nin ölümünden sonra Hz. Peygamber, Ümmü Seleme ile evlenmiş ve yetimleri himayesine almıştır (İbn Sa'd, 1985: VIII, 89 vd.). Himâyesinde bulunan Seleme'yi de Ümâmeyle evlendirmiştir (İbn Sa'd, 1985: III, 8).

Hiz. Peygamber, Ca'fer b. Ebû Tâlib'in oğlu Abdullah'ı kucağında büyütmiştir (Zehebî, 1976: III, 458). Yine bir gün çocuklarla birlikte pazarda satış yapan Abdullah'ın yanına uğramış, kendisiyle yakından ilgilenmiş ve: "Allahım! Onun alışverişini bereketli kıl" diye dua etmiştir (Vâkîdî, 1984: II, 767; Zehebî, 1976: III, 458). Ayrıca Uhud savaşında şehit edilen kayın biraderi Abdullah b. Cahş'ın terekesinin idaresini üzerine almış ve geride kalan annesine Hayber'de bir mülk satın alıvermiştir (Vâkîdî, 1984: I, 21).

Şehit Ailelerine Başsağlığı Dilemesi ve Onları Teselli Etmesi

Hiz. Peygamber, şehitlerin geride kalan yakınlarına manevî destek sağlar, kendilerine başsağlığı diler ve onları teselli için çaba sarfederdi.

Hiz. Peygamber'in başsağlığı dilediği ve teselli ettiği şehit annelerinden biri Uhud'da şehit olan Amr b. Muâz'ın annesi Kebşe bint Ubeyd'dir. Hiz. Peygamber, Uhud şehitlerini defnettikten sonra atına binerek gazilerle birlikte Medine'ye doğru hareket edince ensar kadınları kendisini karşılamak üzere yola çıkmışlardı. Hiz. Peygamber'in atının dizginini de Sa'd b. Muâz, tutuyordu. Onu karşılamaya gelen kadınlar arasında Sa'd'ın annesi Kebşe bint Ubeyd de bulunuyordu. Sa'd: "Yâ Resûlallah! Annem!" diyerek onu takdim etti. Hiz. Peygamber, şehit annesi Kebşe'ye: "Merhaba!" diye hitap edince Kebşe, Hiz. Peygamber'e yaklaştı ve: "Seni sağ salım gördüm. Artık bu musibet, hiç gelir" dedi. Hiz. Peygamber ona oğlu Amr'dan dolayı başsağlığı diledikten sonra onun ve diğer şehitlerin cennetlik olduklarını ve yakınlarına şefaateceklerini bildirdi. Kebşe, Hiz. Peygamber'den, şehitlerin geride kalan yakınları için de dua etmesini talep etti. Bunun üzerine Hiz. Peygamber: "Allahım! Onların (şehit yakınlarının) kalplerindeki üzüntüleri gider. Musibetlerinden dolayı onları mükâfatlandır. Onları, geride bırakılanlara iyi halefler eyle" diye dua etti (Vâkîdî, 1984: I, 316).

Yine Hiz. Peygamber, Uhud Savaşı'nda babası şehit olduğu için yetim kalan Beşir b. Akrebe'nin üzüldüğünü ve ağladığını gördü. Ona: "Ağlama! Ben, baban; Aişe de annen olsun istemez misin?" deyince Beşir, Hiz. Peygamber'in teklifini memnuniyetle kabul etti. Hiz. Peygamber böylece ona kendi çocuğu gibi bakacağını ve onunla ilgileneceğini söyleyerek onu teselli edip gönlünü aldı (Buhârî, t.y.: II, 78). Beşir, Hiz. Peygamber'in, kendisini teselli ederken başını okşadığını, elinin değdiği yerdeki saçlarının siyah kaldığını, diğer yerlerin ise ağardığını ifade etmiştir (Alâuddîn el-Muttakî, 1989: XIII, 298).

Hiz. Peygamber'in, şehit ailelerine başsağlığı dilemesi, müjde vermesi ve dua etmesi, onların, sevildiklerini düşünmelerine vesile olacağından kendilerini psikolojik anlamda güçlü kılacaktır. Özellikle duanın, insan psikolojisi açısından değeri ve önemi bugün artık bilinen bir gerçektir. Öte yandan Hiz. Peygamber'in, şehit çocuğunun başını okşaması, onun, tavsiyelerinin, uygulamalarına yansıtıldığını göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır. Zira o, kalbinin katılığından şikâyet eden birine: "Yetimin başını okşa, yoksulu doyur" tavsiyesinde bulunmuştur (Ahmed b. Hanbel, 1993: II, 387). Buna göre yetimin başını okşamak ve yoksulu doyurmak, sevgi, dostluk ve yiğitlik ifadesi olduğu kadar, insana ruh inceliği ve kalp yumuşaklığı da kazandırmaktadır.

Şehit Aileleriyle Evlenmesi ve Şehit Çocuklarını Himâyesine Alması

Hz. Peygamber, kocası savaşta şehit olan kimsesiz dul hanımları ve çocuklarını koruma altına almak için evlilikler gerçekleştirmiştir. Hafsa bint Ömer, Zeynep bint Huzeyme ve Ümmü Seleme bunlara örnek olarak verilebilir.

Hz. Peygamber'le evlilik yapan hanımlardan biri Hz. Peygamber'in yakın dostu ve ikinci halife Ömer'in kızı Hafsa idi. Kocası Huneys b. Hüzâfe, Uhut Gazvesi'nde yaralanıp bilahare şehit olunca Hafsa dul kaldı. Ömer, evlenmeleri için kızını önce Ebû Bekir'e, sonra Osman'a teklif etti ise de her ikisi de Ömer'in bu teklifini kabul etmediler. Bundan müteesir olan Ömer, durumu Hz. Peygamber'e arz etti. Hz. Peygamber de, Hafsa'yı kendisine nikahlamasını Ömer'e teklif etti. Ömer, teklifi memnuniyetle karşıladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hafsa ile evlenerek hem Ömer'in üzüntüsünü gidermiş oldu hem de akrabalık bağı ile onları onurlandırdı (İbnü'l-Esîr, t.y.: V, 425)⁹.

Huzeyme kızı Zeyneb'in kocası Abdullah b. Cahş, Uhud Gazvesi'nde şehit edilmişti. Zeynep orta yaşlı ve merhametli bir hanımdı. Fakirleri, yoksulları, kimsesizleri gözettiği için, kendisine 'yoksulların annesi' anlamına gelen 'Ümmü'l-Mesâkin' ünvanı verilmişti. Kocasının şehit edilmesiyle kimsesiz kalan Zeynep, Hz. Peygamber tarafından nikâhlanarak koruma altına alınmıştır. Ancak kendisi, bu evlilikten iki ya da üç ay sonra vefat etmiştir (İbnü'l-Esîr, t.y.: V, 467).

Yine kocası Uhud Gazvesi'nde şehit edilen Ümmü Seleme, dört çocuğu ile dul kalmıştı. Hz. Peygamber, Zeyneb bint Huzeyme'nin vefatından sonra, ilerlemiş yaşına ve küçük yaştaki çocuklarına rağmen kimsesiz kalan Ümmü Seleme ile evlenerek, onu ve çocuklarını koruması altına almıştır¹⁰ (İbn Sa'd, 1985: VIII, 89 vd.; Zehebî, 1976: II, 201 vd.). İbnü'l-Esîr, Ümmü Seleme'nin kızı Zeyneb'in büyük bir hanım hukukçu olduğunu kaydeder (İbnü'l-Esîr, t.y.: V, 469; Hamîdullah, 1993: II, 681). Bu da Hz. Peygamber'in şehit çocuklarının eğitimi ne derece önemseydiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Şehit Ailelerinin Evlerine Yemek Hazırlatması ve Onlara Sahip Çıkması

Müslümanlar arasında var olagelen 'ölünün ev halkına yemek gönderme geleneği'nin, İslâmî temellere dayandığını göstermesi bakımından Hz. Peygamber'in, şehit ailelerine muamelesine dair bazı uygulamalarını gözden geçirelim.

Ca'fer b. Ebû Tâlib'in, Abdullah, Avn ve Muhammed isminde üç oğlu vardı (İbn Sa'd, 1985: IV, 34; Zehebî, 1976: III, 457). Ca'fer, Mûte Muharebesi'nde şehit edildiğinde Hz. Peygamber, hemen onun evine koşmuş Ca'fer'in zevcesi Umeyys kızı Esmâ'dan Ca'fer'in oğullarını yanına getirmesini istemiştir. Esmâ, çocukları huzuruna getirdiğinde Hz. Peygamber, göz yaşları içinde onları bağrına basıp koklamış, Esmâ, niçin ağladığını Hz. Peygamber'e sorduğunda o, Ca'fer ve arkadaşlarının o gün şehit

⁹ Konrapa, Hafsa'nın ilk kocasının ismini Hanîs olarak kaydetmekte ve Uhud'da değil, Bedir'de şehit olduğunu nakletmektedir (Konrapa, 1968: 479).

¹⁰ Konrapa, Ümmü Seleme'nin kocası Ebû Seleme'nin, Uhud'da yaralandığını ve hicretin dördüncü yılında vefat ettiğini kaydeder (Konrapa, 1968: 481).

olduklarını haber vermiştir (Vâkıdî, 1984: II, 767; Halebî, 1980: II, 790). Bunun üzerine Esmâ, feryat etmeye başlamıştır. Hz. Peygamber, ağzından kaba ve uygunsuz kelimeler kaçırmaması ve göğsünü dövmemesi hususunda Esmâ'yı uyarılmış ve ardından kızı Fatıma'nın yanına varıp yasları sebebiyle Ca'fer ailesine yemek hazırlamasını emretmiştir (Halebî, 1980: II, 790). Üç gün boyunca Ca'fer'in ev halkına yemek gönderilmiştir (Ya'kûbî, t.y.: II, 66). İbnü'l-Esîr'in belirttiğine göre bu, İslâm'da ölünün ev halkı için gönderilen ilk yemek olmuştur (İbnü'l-Esîr, 1965: II, 238). Dolayısıyla Halebî'nin de dediği gibi Arapların 'vedîme' dedikleri taziye yemeğinin temeli, Hz. Peygamber'in bu uygulamasına dayanmaktadır (Halebî, 1980: II, 790). Ca'fer'in oğlu Abdullah, o günlere ait hatıralarını anlatırken Hz. Peygamber'in, kendisini alıp evine götürdüğünü, Ca'fer ailesi için yemek hazırlattığını, kardeşini de getirterek onları evinde ağırladığını, hatta kendisinin ve kardeşinin Hz. Peygamber'in evinde üç gün boyunca oturup yemek yediklerini ifade etmiştir (Vâkıdî, 1984: II, 767; Halebî, 1980: II, 790).

Hz. Peygamber'in daha sonra da bu aileyle yakından ilgilendiğini ve onlara sahip çıktığını görmekteyiz. O, Ca'fer'in şehadetinden üç gün sonra tekrar onun ev halkını ziyaret etmiş, artık Ca'fer için ağlamamaları gerektiğini, bundan böyle onların bakımını kendisinin üstleneceğini ifade etmiştir. Daha sonra şehit çocuklarını bir berbere tıraş ettirmiştir. Ardından Ca'fer'in oğullarından Muhammed'in, amcası Ebû Tâlib'e, Abdullah'ın ise fizikî yapı ve huy itibarıyla kendisine çok benzediğini dile getirmiş ve ellerini kaldırıp Ca'fer'in ev halkı için dua etmiştir. Esmâ'ya da kendisi ve çocuklarının geçim ve bakımları için hiç endişeye kapılmamasını, dünya ve ahirette onların velisinin kendisi olduğunu söyleyerek onu teselli etmiştir (İbn Sa'd, 1985: IV, 37; Ahmed b. Hanbel, 1993: I, 204-205; Zehebî, 1976: III, 458).

Şehit Çocuklarını Yakın Akrabalarına Tercih Etmesi

Hz. Peygamber'in, yardım konusunda yetimleri ve özellikle şehit çocuklarını yakın akrabalarına tercih ettiği zamanlar olmuştur. Aşağıdaki hâdiseler, bunun örneklerindedir.

Bir gün Hz. Peygamber'e ganimet malları arasında esirler getirildi. Amcası Zübeyr b. Abdülmuttalib'in kızları Ümmü'l-Hakem ve Dubâa, bunu duyunca yanlarına Hz. Fatıma'yı da alarak, Hz. Peygamber'e geldiler. İçinde buldukları durumdan şikâyetçi olarak ondan hizmetçi talebinde bulundular. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Bedir yetimleri sizi geçti" diyerek bu hususta şehit yetimlerini, kızı Fatıma'ya ve amca kızlarına tercih etti (Ebû Dâvûd, 1981: Harâc, 20; Edeb, 10).

Yine Abdullah b. Ca'fer, Hz. Peygamber'in, kendileriyle yakından ilgilendiğini ve sırf şehit oğlu olduğu için amcasının torununu, amcasının oğluna tercih ettiğini gösteren şu tatlı hâtırayı nakletmektedir: "İyi hatırlıyorum, ben ve Abbas'ın iki oğlu Kusem ile Ubeydullah çocukken bir gün sokakta oynuyorduk. Allah Resûlü bir binekle yanımıza çıkageldi. Beni göstererek: 'Şunu bana kaldırın!' dedi ve beni ön tarafına oturttu. Kusem'i de göstererek: 'Şunu da kaldırın!' dedi. Onu da terkisine aldı. Sonra üç defa başımı okşadı ve her okşayışında: 'Allahım! Ca'fer'in evlatlarına Sen sâhip çık!' diye dua etti" (Ahmed b. Hanbel, 1993: I, 205).

H. Peygamber'in Şehit Ailelerini Ziyaret Etmesi ve Onların Gözyaşlarına Ortak Olması

H. Peygamber, zaman zaman şehit ailelerini ziyaret eder, onların gönüllerini alırdı. Zeyd b. Hârîse'nin ailesi, onun ziyaret ettiği şehit ailelerindendi.

Hem şehit eşi hem de şehit annesi olan hanımlardan biri de Zeyd'in eşi ve Üsâme'nin annesi Habeşistan'lı Ümmü Eymen'dir. Kocası Zeyd, Mute'de; Zeyd'den önceki kocasından olan oğlu Eymen ise Huneyn'de şehit oldu. Ümmü Eymen, H. Peygamber'e dadılık yapmış ve onun: "Annemden sonra annemdir" iltifatına mazhar olmuş bir kadındır (İbnü'l-Esîr, t.y.: V, 567). Kendisi doğumundan itibaren H. Peygamber'in hizmetinde bulundu ve azat edilip özgürlüğüne kavuşturulduğu halde hizmetini devam ettirdi. Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen tek sahabî Zeyd b. Harise'ye eş, Üsâme gibi kahraman bir İslâm komutanına anne oldu. İslâmiyet'ten önce Ubeyd b. Zeyd ile evlendi. Bu evlilikten Eymen adını verdikleri oğulları dünyaya geldi. Asıl ismi Bereke olduğu halde, Eymen'in annesi anlamına gelen "Ümmü Eymen" künyesiyle anılmaya başlandı ve gerçek ismi unutuldu. Ümmü Eymen, H. Muhammed'e henüz peygamberlik gelmeden önce eşini kaybetti. Dul kaldıktan sonra oğlunu yalnız başına büyüttü. İslâmiyet'in zuhurundan sonra oğlu ile birlikte Müslüman oldu. Daha sonraları Huneyn Gazvesi'ne katılan ve H. Peygamber'i canla başla koruyan sayılı sahabîlerden biri olan oğlu Eymen, burada şehit oldu. H. Peygamber, Ümmü Eymen'i hiçbir zaman unutmadı ve ihmal etmedi. H. Hatice ile evlendikten sonra kendisine hediye edilen Zeyd b. Hârîse'yi azat ederek özgürlüğüne kavuşturmuştu. Bir gün: "Cennet ehlinden bir kadınla evlenmek isteyen Ümmü Eymen ile evlensin" talebinde bulununca, Zeyd b. Hârîse öne atıldı ve bu hanımla evlendi (İbn Sa'd, 1985: VIII, 223-24).

Huneyn Gazvesi'nde oğlu Eymen'in şehitliğine tanık olan Ümmü Eymen, daha sonra kocası Zeyd'den de ayrı düştü. Zira Zeyd, Mute'de, İslâm ordusu komutanı olarak katıldığı savaşta şehit olmuştu. Böylece İslâm uğruna hem oğlunu, hem de eşini şehit vermişti. H. Peygamber, Ümmü Eymen'in evine bizzat giderek onu sık sık ziyarette bulunur (İbnü'l-Esîr, t.y.: I,161, II, 236-37, V, 567-68) ve "Bu, benim Ehl-i Beytimden geriye kalandır" diyerek onu, ailesinin bir ferdi olarak gördüğünü ifade ederdi (İbn Sa'd, 1985: VIII, 223).

İbn Sa'd'ın naklettiğine göre H. Peygamber, Zeyd'in evine vardığı zaman, küçük kızı H. Peygamber'i ağlatmıştır. O, H. Peygamber'in yüzüne yaşlı gözlerle bakınca H. Peygamber de kendini tutamamış ve hüngür hüngür ağlamaya başlamıştır. Sa'd b. Ubâde ona: "Bu nedir, yâ Rasûlallah?" diye sorunca H. Peygamber: "Bu, sevgilinin sevgilisine özlemidir" şeklinde cevap vermiştir (İbn Sa'd, 1985: III, 47).

H. Peygamber'in, Şehit Yakınlarını Onurlandırması

H. Peygamber, şehit yakınlarını onurlandırır, ehil olanlarına önemli görevler verir, kabiliyetlerine göre bazı konularda beceri elde etmeleri için kendilerine imkân sağlar ve toplum içinde onların sosyalleşmelerine yardımcı olurdu. Nitekim o, hayatının sonlarına doğru büyük bir ordu hazırlayarak şehit çocuğu Üsâme'yi bu orduya komutan tayin etti (İbn Sa'd, 1985: II, 189-190; İbnü'l-Esîr, t.y.: I, 66). Ashâbın ileri gelenlerinden pek çok zevâtı da Üsâme'nin emrine verdi. Bunun üzerine, bazıları: "Peygamber, ilk

muhacirlere bir çocuğu komutan tayin etti!" diyerek konuşmaya başladılar. Bunu duyan Hz. Peygamber, gazaplandı ve minbere çıkarak cemaate şöyle seslendi: "Üsâme'yi komutan tayin etmem hususundaki sözleriniz bana ulaştı. Üsâme'yi komutan tayin etmem hususunda tenkitte bulunduğunuz gibi, ondan önce onun babasını komutanlığa tayin etmem hususunda da itirazda bulunmuştunuz. Allah'a yemin olsun ki, o, komutanlığa layıktı. Ondandır onun oğlu da komutanlığa layıktır" (İbn Sa'd, 1985: II, 189-190).

Üsâme, ordusuyla hareket etmek üzereyken, Hz. Peygamber dâr-i bekâyâ irtihal etti. Bunun üzerine Üsâme, Medine'ye geri dönerek, Hz. Peygamber'in yıkanması, tekfini ve defnedilmesi işlerinde Hz. Ali'ye yardım etti. Defin işi tamamlandıktan sonra, ordusunun başına geçerek Şam'a doğru hareket etti (İbn. Sa'd, 1985: II, 189,190 vd., 277, 279).

Hız. Peygamber'in, şehitlere ve şehit çocuklarına verdiği değerden sahâbe de etkilenmiştir. İbn Hişâm'ın naklettiğine göre bir gün Hz. Ebû Bekir, küçük bir kız çocuğunu kucığına almış seviyordu. O esnada yanına bir adam girdi ve çocuğun kim olduğunu sordu. Hz. Ebû Bekir: "O, benden daha hayırlı olan bir adamın kızıdır. Bu, Sa'd b. Rebî'in kızıdır. O, Akabe günü nakip (kabilesini temsilen seçilen başkan ya da vekil)lerdendi. Bedir'e katılmış ve Uhut günü şehit olmuştu" cevabını verdi. (İbn Hişâm, 1987: III, 58). Ebû Bekir'in huzuruna giren şahsın Ömer, kız çocuğunun ise Ümmü Sa'd olduğunu nakledilmektedir (Kandehlevî, 1991: II, 446).

Yine Hz. Ömer, hilâfeti döneminde, oğlu Abdullah'a bağladığı maaşın iki buçuk katını Zeyd'in oğlu Üsâme'ye bağlamıştır. Abdullah, babasına: "Üsâme'yi bana tercih ettin. Halbuki ben, onun bulunmadığı şeylerde (yerlerde veya seferlerde) buldum" dediğinde Ömer: "Üsâme Allah Rasûlü'ne senden daha sevimliydi. Onun babası da Allah Rasûlü'ne senin babandan daha sevimliydi" şeklinde cevap vermiştir. Ömer, bu sözünü, Hz. Peygamber'in: "Üsâme bana insanların en sevimlisidir" sözüne (İbnü'l-Esrîr, t.y.: I, 64-5) istinaden söylemiş olmalıdır.

Sonuç

Hız. Peygamber'in, kendi döneminde koruyup gözettiği toplum kesimlerinden biri de şehit aileleriydi. Şehitlerin cenaze törenlerine katılmak, şehit ailelerini himâye etmek, onların acılarını paylaşmak, onlara başsağlığı dilemek ve dua etmek, şehidin evine üç gün boyunca yemek hazırlayıp göndermek, şehit yakınlarını ve çocuklarını teselli etmek, şehit yakınlarının, servetlerini en iyi şekilde değerlendirmeleri hususunda kendilerine yardımcı olmak, onları evlendirmek ve düğün giderlerini karşılamak üzere onlara bağışta bulunmak, kendilerine ordu komutanlığı gibi önemli görevler vererek onları onurlandırmak, şehit ailelerine özel ilgi göstererek muhtaç durumda olanlarına her türlü maddî ve manevî destekte bulunmak, şehit yakınlarının acılarını hafifletmek amacıyla şehit ailelerini evlerinde ziyaret etmek ve şehit ailelerine aynî ve nakdî yardımda bulunmak, Hz. Peygamber'in uygulamaları arasında yer almıştır.

Her müslüman toplumda olduğu gibi bizim toplumumuzda da şehit aileleri bulunmaktadır. Bu ailelere sahip çıkmak; toplumun bir yarasını sarmak ve insan olmanın sorumluluğunu idrâk etmektir. Hayatlarını ortaya koyup mukaddesât uğruna canlarını veren şehitlerimize hayat boyunca borcumuzu ödemek kolay değildir. Ancak

onlara duyduğumuz minneti, onların ailelerine yapacağımız yardımlarla ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla günümüzde şehit ailelerini koruma altına almak, gerekirse onlar için dernekler kurmak ve bu dernekler aracılığı ile onlara her türlü maddî ve manevî destek sağlamak, her şeyden önce insanî ve ahlâkî sorumluluklarımız arasındadır. Sözgelimi, şehit yakınlarından çalışamayacak durumda olanların kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilmelerini sağlamak, kooperatifler kurarak ihtiyaç sahibi şehit yakınlarını konut sahibi yapmak, imkânlar dahilinde şehit çocuklarını sünnet ettirmek, onların eğitim ve sağlık giderlerini karşılamak, onlara burs imkânı sağlamak, din eğitimi vermek, onları evlendirmek ve düğün masraflarını karşılamak, onlar için tatil amaçlı tesisler yapmak, acılarını hafifletmek amacıyla gezi turları düzenlemek, şehit yakınlarını ve çocuklarını, tarih bilinci sağlayacak önemli yerleri ziyarete götürmek ve böylece onların manevî duygularını diri ve canlı tutmak, gerekirse şehit yakınları için rehabilitasyon merkezleri, gündüz bakım evi ve huzur evi gibi sosyal tesisler yapmak, ihtiyaçlarını karşılamak için gelir amaçlı etkinlikler düzenlemek, yurt içinde ve yurt dışında hizmetlerimizi yaygınlaştırmak amacıyla dernekler adına şubeler ve temsilcilikler açmak, yardım yapmak isteyen hayır severlerimizin yaptığı yardımları bizzat ihtiyacı sahibi ailelere ulaştırmak, yurt genelinde şehit ailelerini ziyaret ederek imkânlar dahilinde günün şartlarına uygun aynî ve nakdî yardımda bulunmak, şehitlerimizin cenaze törenlerine katılmak ve ailelerinin yanında olmak, hatta şehitlerin mirasçılarına Cumhurbaşkanlığı adına “Devlet Övünç Madalyası” vermek ve törenler düzenlemek bizim aslı görevlerimiz ve sorumluluklarımız arasında yer almalıdır. Şehide duyulan vefa, yarınlara içindir. Geleceği olan toplumlar, geçmişine sahip çıkmalıdırlar.

Kaynakça

Alâüddîn el-Müttakî (1989). *Kenzü'l-Ummâl*, I-XVIII, Beyrut.

Ağırman, Mustafa (1999). *Hız. Peygamber(s.a.v.)'in, Hanımları Tarafından Yakınları* (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi). I-II, Erzurum.

Altun, İsmail (2009). “Hız. Peygamber’in Barışın İnşasına Yönelik Uygulamaları”, *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum, Sayı: 41.

Ahmed b. Hanbel (1993). *Müsned*, I-VI, Beyrut.

Bahrülulum, İzzeddin (1985). *el-Yetim fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, Beyrut: Dârü'z-Zehra.

Belâzürî Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (1996). *Ensâbü'l-Eşraf*, I-XIII, Beyrut.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil (1981). *Sahîhü'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul.

Buhârî (t.y.). *et-Târihü'l-Kebîr*, I-VI, Diyarbakır.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistanî (1981). *Sünen*, I-V, İstanbul.

- Eski, Nurullah (2007). *Hak ve sorumlulukları Bakımından İslam Hukukunda Yetimler*, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi). Konya: SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Halebî, Ali b. Burhâneddîn (1980). *İnsânü'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn: es-Sîretü'l-Halebiyye*, I-III, Beyrut.
- Hamîdullah Muhammed (1993). *İslâm Peygamberi*, I-II, trc. Salih Tuğ, İstanbul.
- Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed (t.y.). *Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl, Mecma'ut-Tefâsîr*, I-VI, Beyrût.
- İbn Habîb, Muhammed (t.y.). *Kitâbü'l-Muhabber*, Beyrut.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (1328). *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-IV, Bağdat.
- İbn Hacer (2001). *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethü'l-Bârî*, Tah. Adü'l-Kadir Şeybe, Riyad.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (1987). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-IV, Kâhire.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer (1976). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-IV, Beyrut.
- Ibn Kesîr (1985). *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-VIII, İstanbul.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid (1981). *Sünen*, I-II, İstanbul.
- İbn Sa'd Ebû Abdillâh Muhammed (1985). *Kitâbu Tabakâti'l-Kebîr (et-Tabakâtü'l-Kübrâ)*. I-IX, Beyrut.
- İbn Seyyidi'n-Nâs (1974). *Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzî ve's-Şemâili ve's-Siyer*, I-II, Beyrut.
- İbnü'l-Esîr (t.y.). *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-V, Tahran.
- İbnü'l-Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (1965). *el-Kâmil fî't-Târih*, I-XIII, Beyrut.
- Kandehlevî, M. Yusuf (1991). *Hayâtü's-Sahâbe*, I-IV, İstanbul.
- Kitapçı, Zekeriya (1997). *Saadet Asrında Türkler, İlk Türk Sahabe Tabii Tebea Tabiiileri*, Konya.
- Konrapa, Zekâi (1968). *Peygamberimiz, İslâm Dini ve Aşere-i Mübeşşere*, İstanbul. Köksal, M. Âsım (1981). *İslâm Tarihi*, I-XVIII, İstanbul.
- Mâlik b. Enes (1981). *el-Muvatta'*, I-II, İstanbul.
- en-Neşşar, Ali Sami (1969). *Asr-ı Saadetteki İslam Şehitleri*, Çev. Erol Ayyıldız, A. Bakı Turan, İstanbul: Bahar Yay.
- Sarıcık, Murat (2002). *İslâm Öncesi Dönem Cahliye Kültürü*, Isparta.
-

Sarıçam, İbrahim (2005). *Hz. Muhammed ve Evrensel Metodu*, Ankara.

Suruç, Salih (2006). *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı*, I-II, İstanbul.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed (1981). *Sünen*, I-V, İstanbul.

Topçu, Nurettin (1959). *Şehit*, İstanbul.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, (1984). *Kitâbü'l-Meğâzi*, I-II, Beyrut.

Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer (t.y.). *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut.

Yazır, Muhammed Hamdi (1979). *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, b.y.y.

Yüce, Abdülhakim (2004). *Şehitlik ve Şehitlerin Hayatı*, İstanbul: Işık Yay.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman (1976). *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXIII, Beyrut.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer, el-Keşşâf, I-VI, Riyâd.
